

سخن سردبیر

سفر به سرزمین قاف

shjavadi@ut.ac.ir

استادیار گروه مطالعات عالی هنر پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

منطقه قفقاز در دامنه رشته کوه‌های آرارات با جغرافیای زیبا و فرهنگی اساطیری، مردمانی با نژادهای گرجی، ارمنی و آذری و ادیان مسیحیت و اسلام از گذشته‌های دور تاکنون بخش مهمی از فرهنگ و تمدن شرق را بنیاد نهاده است. حضور چشمگیر آرارات به عنوان نشانه و مظهر تقدس در سرزمین قفقاز همچون البرز در فرهنگ ایرانیان است. چنان که در شکل‌گیری معماری و شهرسازی، در نقوش و تزئینات و بسیاری از مظاهر زندگی مردم امروز نیز کوه آرارات نقش ویژه‌ای دارد.

تاریخ اساطیری این سرزمین با ادیان طبیعت‌گرا، و پرستش خورشید و ماه و سپس یکتاپرستی آیین زرتشت، معماری و هنر ویژه‌ای پدید آورده که برآمده از تمدن اقوام اورارتو، آرامنه، گرجی‌ها و آذری‌هاست. کهن‌ترین یاد که از تیره ارمن شده، داستان ارمنیان در شاهنامه است؛ پیش از کوچ آرامنه از زادگاه و سرزمین اجدادی در بالای خراسان و نزدیک مرز توران به جایگاه کنونی. به گفته «دومزیل» ارمنی‌ها ایرانی نیستند بلکه در زبان آنها کلمات ایرانی زیاد دیده می‌شود که مربوط به زمان سلطه پارت‌ها بر ارمنستان است. زبان گرجی نیز در شمار زبان‌های قفقازی و خانواده زبان‌های کارتولی است. از این رو به گرجی‌ها کارتولی گفته می‌شود که نام خود را از خدای نیمه اساطیری کارتولوس - نیای مردم گرجستان - اخذ کرده‌اند. گرجستان به جهت موسیقی سنتی، رقص، تئاتر و سینما از شهرت جهانی برخوردار است.

آرامنه خدمات زیادی به امپراتوری بیزانس کردند و بارها سرزمین آنان بین امپراتوری ایران و بیزانس تقسیم شد، اما از دیرباز که در ارمنستان کنونی و بخش‌هایی از ایران سکنی گزیده‌اند، با فرهنگ و هنری ایرانی-ارمنی شکل یافته و امروز نیز با مسلمانان در مسالمت به سر می‌برند.

سفر علمی-اکتشافی به سرزمین قفقاز پنجره‌ای نو به باغ فرهنگ و هنر شرق را بر ما گشوده تا تجربیاتی با ارزش و بعضاً بکر و اصیل در زمینه‌های معماری و هنر، فرهنگ و جامعه، مذهب و باورها، طبیعت و جغرافیا رقم زده شود. کشورهای ارمنستان و گرجستان که تا چندی پیش در خاک ایران قرار داشتند، پس از جدایی و در گذر سالیان با تکیه بر قومیت و مذهب خویش هم‌چنان پابرجا بودند، اما پس از سلطه کمونیسم دچار نابسامانی‌هایی شده و لطامات فراوانی دیدند. به طوری که در دوران اخیر و پس از استقلال ایروان و تفلیس پایتخت‌های ارمنستان و گرجستان رو به توسعه و پیشرفت می‌روند اما با الگوپذیری از غرب؛ درحالی‌که دیگر شهرها و روستاهای سرزمین قفقاز اصالت‌ها را حفظ کرده ولی در فقر و عقب‌ماندگی به سر می‌برند.

گروه محققان مرکز پژوهشی نظر که به مدت ۲۵ روز در سفر قفقاز همراه بودند در خصوص مسایل مختلف هنر و فرهنگ منطقه بررسی و به تبادل نظر پرداختند و با تهیه گزارش از بازدیدهای علمی، مطالعات پیش از سفر خود را گسترش داده و به تدوین مقالاتی در باب معماری، فرهنگ و رسوم مردم، شهرسازی، نوسازی و مرمت شهری پرداختند. حاصل کوشش‌های این سفر اکتشافی بازخوانی هنر و تمدن قفقاز در قالب مقالات این ویژه‌نامه است.

مطالب آماده شد و در تدارک چاپ بودیم که همکار و دوست قدیمی، «دکتر نوروزی‌طلب» از بین ما پرکشید! ناگهانی و غیر منتظره! از دست دادن این هنرمند و اندیشمند دلسوز ضایعه‌ای جبران‌ناپذیر است. زحمات بی‌شائبه‌اش برای شکل‌گیری مجله باغ نظر و حضور صمیمی و جدی‌اش در پژوهش‌کده نظر همه را به سوگ بهت‌آور و غم‌انگیزی نشانده که تاکنون در شوک و ناباوری سر می‌بریم. دکتر نوروزی‌طلب از معدود هنرمندان صاحب‌نظر در مبنای نظری هنر و استاد مسلم علم هرمنوتیک در هنرهای تجسمی بود. یاد و نامش را گرامی می‌داریم.